

MONUMENTE GOTICE ÎN TÎRGOVIȘTE

PAVEL CHIHAIA

Legate de destinul monumentelor lucrate în spirit tradițional, răsăritean, monumentele gotice din Țara Românească au trecut prin aceleași vicisitudini și epoci de înflorire, încît cunoașterea lor poate contribui în primul rînd la reconstituirea evoluției unor orașe, apoi la descifrarea problemelor mai complexe ale originii și structurii acestor așezări. Totodată, monumentele lucrate în spiritul artei de peste munți, glăsuiesc despre legăturile transmontane stabilite de echipele de meșteri și pot explica într-o măsură pătrunderea romanicului și goticului în arta moldovenească, de pildă. În sfîrșit, aceste opere de artă pot servi ca puncte de reper, nu numai pentru a înțelege existența vechilor orașe din Țara Românească, dar și pentru viitoarele investigații arheologice, care își propun să dea la lumină punctele de aglomerație urbană.

Iată unele dintre motivele care ne-au îndemnat să întreprindem cercetări în legătură cu acest val mărginaș al goticului european, care aici, într-o țară de tradiție bizantină, capătă aspecte interesante. Față de reședința Cîmpulungului, unde se mai păstrează încă corul din prima jumătate a secolului al XV-lea al bisericii Sf. Iacob cel Mare¹ și bogate vestigii de la mănăstirea „Cloașterului“² și cea a Argeșului, unde din locașul episcopiei de Argeș nu mai găsim nimic, nici măcar un profil, Tirgoviștea ocupă un loc de mijloc, mai păstrînd încă amintirea locului bisericii catolice din secolul al XIV-lea și sculpturi arhitecturale de la mănăstirea din secolul al XVI-lea. Acest fapt se poate explica lesne prin prezența unei minorități săsești puternic organizată militar și politic în Cîmpulung³, în ultimul sfert al secolului al XIII-lea,

¹ St. Balș și Dinu Rosetti, *Restaurarea bisericii „Bărăția“ din Cîmpulung-Muscel*, în „Monumente istorice“ — Studii și lucrări de restaurare I, 1967.

² Pavel Chihaia, *Monuments romans et gothiques du XIII-e au XVI-e siècle en Valachie*, în „Revue roumaine d'histoire de l'art“, tome 5, 1968, p. 44—46.

³ Emil Lăzărescu, *Despre piatra de mormînt a comitelui Laurențiu și cîteva date arheologice și istorice în legătură cu ea*, în „Studii și cercetări de istoria artei“, IV, 1957, 1—2, p. 125—126.

prin numărul restrins de imigranți în Argeș, prima și puternica reședință a Basarabilor, și prin mica comunitate catolică negustorească și meșteșugărească a Tirgoviștei.

Nu este lipsit de importanță faptul că cea mai veche biserică catolică tirgovișteană a fost înălțată în 1417 — an care se putea citi pe un vas de piatră, existent încă în biserică Sf. Maria în secolul al XVIII-lea⁴ — deci după ce, la începutul secolului al XV-lea, Mircea cel Bătrîn ridică orașul la rangul de a doua reședință, stabilind aici scaunul fiului și voievodului asociat Mihail. Este probabil ca soția catolică a lui Mircea cel Bătrîn, despre care știm că se afla în Tirgoviște în această vreme⁵, să fi încurajat sau chiar ajutat la înălțarea acestei biserici, aflată desigur în mijlocul unei grupe de catolici.

Desigur că date definitive în legătură cu planul acestui monument și încadrarea lui într-un tip stilistic, vor fi posibile când se vor face săpături arheologice la vestul actualei biserici. Într-o fotografie a lui Carol Popp de Szathmary de pe la 1870⁶ — executată deci cu două decenii înainte de dărîmarea monumentului care a avut loc în 1898 — putem vedea turnul-clopotniță, pe axul longitudinal, cu o intrare către sud de primul nivel și o deschidere de sunet (pentru clopote) în arc frînt la ultimul, precum și zidurile ruinate ale altarului. Episcopul de Sofia, Petrus D. Bakšić arăta în 1648⁷ că biserica nu avea cor, că măsura „20×10 pași“, că prezenta trei ferestre și două uși: una mare înspre vest, care răspundea în stradă, și alta în interiorul incintei, pe care o considera „a mănăstirii“. „Clopotnița seamănă cu un turn“ afirmă Bakšić, iar sacristia se află la primul nivel al turnului-clopotniță. În relatarea sa din 1653⁸, Bakšić adaogă că biserica avea trei altare. O altă descriere se află în *Cronica mănăstirii franciscanilor din Tirgoviște*, în care citim că „Biserica este mică... ea avea trei altare, din care cel mare s-a păstrat în bună stare; sacristia era clădită lângă anticul turn... bolta-i căzu, însuși turnul are mari crăpături... biserica și altarul fuseseră odată cu fața la sud... din curte, prin turn, era intrarea la biserică și la cor“⁹.

⁴ *Cronica mănăstirii franciscanilor din Tirgoviște*, în B. P. Hașdeu „Arhiva istorică a României“, tom. I, partea a doua, București, 1865, p. 50. În realitate aceasta reprezintă un fragment dintr-o lucrare amplă, cu bogate referințe la țările române, scrisă în 1761, găsită de prof. B. Telbizov din Varna (R. P. Bulgaria) la Arhivele Statului din Budapesta, care urmează să apară și în limba română.

⁵ *Vezi Documenta Romaniae Historica*, B, nr. 42, p. 86—88.

⁶ Carol Popp de Szathmary, *Album festiv*, Bibl. Acad. R. S. România, Cabinetul de stampe, V, ms. 317.

⁷ Relatarea lui P. D. Bakšić din 3 noiembrie 1648 la G. Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni*, în „Diplomatarium Italicum“, II, Roma 1930, p. 373.

⁸ Relatarea lui P. D. Bakšić din 1653 în *Acta Bulgariae Ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799, Collegit et digessit P. Fr. Fermendziu ...* Zagreb, 1887 (*Monumenta Spectantia Historia Slavorum Meridionalium*, XVII), CLVI, p. 268.

⁹ *Cronica mănăstirii franciscanilor din Tirgoviște...*, p. 51.

Prin urmare, vechea biserică catolică tirgovișteană se prezenta ca o navă cu o absidă poligonală la est („fără cor”) și un turn de clopotniță la vest, asemănătoare cu biserică catolică din secolul al XV-lea din Rîmnicu-Vilcea (în prezent biserică ortodoxă Sf. Dumitru ¹⁰).

Se pare că această biserică tirgovișteană construită prin 1417 a aparținut orășenilor sași, deoarece prima știre care ni s-a păstrat în legătură cu ea, numirea lui Mihail „pleban“ (preot paroh) din Tirgoviște ca stareț la mănăstirea Cîrța din Făgăraș ¹¹, vădește că biserică aparținea orășenilor sași. Totuși, pentru a deveni stareț al unei mănăstiri, Mihail trebuie să fi fost și călugăr.

De fapt, biserică Sf. Maria a aparținut când orășenilor sași, când franciscanilor și astfel ne explicăm că mai târziu i se ignoră nu numai funcția originară, dar și hramul. La „Gonzaga și cardinalul Pozmano“ — citați la 1647 de Bandinus, deci autori ai unei lucrări anterioare acestei date — aflăm că „în anul 1301 s-a fundat și la Tirgoviște în Muntenia, o mănăstire a minoriților în diocesa Argeșului“. Data este inspirată desigur de inscripția de pe piatra funerară a comitelui Laurențiu din Cîmpulung, care a fost eronat consemnată și în *Cronica despre Radu de la Afumați* din 1525, care așeza „descălecarea“ în 1310 ¹².

Este adevărat că în 1521 în *Izvoarele istoriei orașului Brașov* ¹³ găsim două mențiuni despre „frații minoriți din Tirgoviște“ și despre „gardianul“ minorit din acest oraș, din care deducem legăturile lor strînse cu catolicii din Brașov. Aceste știri ne îndeamnă să credem că edificiile monastice din jurul bisericii, distruse puțin înainte de 1640, cum ne informează P. D. Bakšić ¹⁴, care le consideră „foarte vechi“, dăinuiau din secolul al XV-lea, fără să putem preciza dacă ele au fost înălțate odată cu biserică, prin 1417, sau ulterior, după 1440.

Într-o mențiune din 1597 ¹⁵, bazată pe o știre din jurul anului 1580, Giovanni Botero lasă să se înțeleagă că biserică de care ne ocupăm aparținea orășenilor și că în ea slujea un preot luteran. Despre aceeași biserică „francă“ în funcțiune (cea a franciscanilor fiind ruinată, după cum ne informează atât Botero, cât și Ieronimus Arsegnus ¹⁶ în 1581),

¹⁰ Pavel Chihaiia, *Un vechi monument de arhitectură în Rîmnicu-Vilcea biserică Sf. Dumitru*, în „Studii și cercetări de istoria artei“, tomul 14 (1967), nr. 2, p. 175—186.

¹¹ *Codex Bandinus* (ed. V. A. Ureche), în Anal. Ac. Române, seria II, tomul XVI (1895), Mem. secț. ist., p. CXXIX.

¹² Pavel Chihaiia, *A fost „Negru Vodă“ un personaj real sau legendar?*, în „Magazin istoric“, III, (1969), nr. 5, p. 52.

¹³ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, I, Brașov, 1886, p. 341 și 346.

¹⁴ Relatarea lui P. D. Bakšić din 1640, în *Acta Bulgariae Ecclesiastica...*, nr. LV, p. 99.

¹⁵ Giovanni Botero, *Le relationi universali*, Veneția, 1597, p. 73.

¹⁶ Relatarea lui Ieronimo Arsegnos din 1581 în *Acta Bulgariae Ecclesiastica...*, X, A, p. 10.

relatează și Ecaterina Salvaresso, soția catolică a voievodului Alexandru II Mircea, într-o scrisoare către sora sa Marioara Vallarga din 20 februarie 1578¹⁷.

Ieronimus Arsegnus precizează că biserica Sf. Maria avea „o vie pe care o țin sașii. Vinul pe care îl face vița îl dau preotului care servește la spusa biserică“¹⁸. Această vie este menționată și în 1653 de către P. D. Bakšić¹⁹. Prin urmare biserica era întreținută de sași, în vreme ce minoritul Celestin, care se apucă în 1581 să refacă cealaltă biserică catolică din Tirgoviște, cea a franciscanilor, despre care vom vorbi mai departe, trăia „din ajutoarele pe care i le da domnul valah“²⁰. Aceste ajutoare vor culmina în 1585 cu dăruirea moșiei Șotinga²¹. Într-un raport scris către 1595, Francesco Pastis de Candia arată că: „În orașul Tirgoviște... sînt două biserici în care se slujește după ritul roman, una este a sașilor, iar cealaltă este mănăstirea în care stau călugării franciscani“²².

Rezumînd datele pe care le avem, conchidem că în biserica catolică Sf. Maria, prezentînd un plan pe care îl găsim frecvent la locașurile catolice din Transilvania secolului al XV-lea, slujește în 1440 un paroh (deci în anul acesta biserica aparținea orășenilor sași), în 1521 ea trece drept locaș al călugărilor franciscani, în timpul „crizei luterane“, din deceniul 1571—1581, este din nou a sașilor, pentru ca la scurt interval după 1581 să fie preluată de călugării franciscani.

Realitatea este că deși aparținea orășenilor catolici (dar nu orașului, care era românesc, ci unei minorități de negustori și meșteșugari și, uneori, de militari de la curtea voievodului), biserica Sf. Maria a cunoscut preoți călugări (cum era și Mihail, viitorul abate de la Cîrța), majoritatea veniți din Transilvania. Să nu uităm că și în biserica sașilor din Cîmpulung, închinată Sf. Iacob cel Mare, slujeau în 1525 minorității observanți, care îi dăruiesc un clopot²³.

Anul 1525 este important pentru trecutul locașurilor catolice din Țara Românească, deoarece acum se ridică în Tirgoviște o a doua biserică, aceasta închinată Sf. Francisc, de către comunitatea reformată a franciscanilor observanți. Am văzut că patru ani mai devreme în biserica Sf. Maria slujeau călugări franciscani. Noua comunitate franciscană — care restaurează „Cloașterul“ din Cîmpulung — își înalță un

¹⁷ Scrisoarea Ecaterinei Salvaresso din 20 februarie 1578. la N. Iorga, *Contribuții la istoria Munteniei*, în Anal. Ac. Române, seria II, tom XVIII (1895—1896), Mem. secț. ist., p. 30.

¹⁸ Vezi nota 16.

¹⁹ Vezi nota 8.

²⁰ Vezi nota 16.

²¹ Pavel Chihaia, *Monuments gothiques dans les anciennes résidences de Valachie*, în „R.R.H.A.“, tome II (1965), nota 38, p. 79; idem, *Monuments romans et gothiques...*, nota 27, p. 57.

²² Relatarea din 1595 a lui Francesco Pastis de Candia, la N. Iorga, *Studii și documente...* I-II, București. 1901, p. 415—417.

²³ Pavel Chihaia, *Monuments romans et gothiques...*, nota 8, p. 56.

locaș propriu. ceea ce vădește o luare de poziție categorică față de curentul tradițional al ordinului (legat de Brașov, așa cum am constatat din mențiunile *Izvoarelor istoriei orașului Brașov*, pe care le-am amintit mai sus)²⁴. Francesco della Valle da Padua scrie la 26 februarie 1532 că în Tîrgoviște „a fost înălțată o biserică a Sf. Francisc «avînd» cîțiva călugări observanți, care fac slujba bisericească potrivit regulilor bisericii romane”²⁵, ceea ce ne lasă să înțelegem că, în preajma marelui reforme care avea să zguduie lumea catolică, în Tîrgoviște nu se mai respectau regulile de cult pe care franciscanii observanți le considerau necesare.

Este evident că Francesco della Valle se referă la un locaș ridicat puțină vreme înainte de 1532. Din inscripția de pe clopotul din Cîmpulung și din aspectul stilistic al sculpturilor arhitecturale executate de meșterii ultimei restaurări de la „Cloașter” am dedus că toate aceste lucrări au avut loc în 1525. O serie de sculpturi provenite de la biserică Sf. Francisc — existente în prezent la biserică Crețulescu, așa cum vom vedea — sînt foarte asemănătoare cu cele din 1525 din Cîmpulung, ceea ce pledează pentru aceeași dată. O confirmare a acestei supoziții este însăși data de 1525, care se află însemnată pe turnul bisericii Sf. Francisc, așa cum deducem dintr-o știre din *Cronica mănăstirii franciscanilor din Tîrgoviște*²⁶.

Primul indiciu pentru localizarea bisericii Sf. Francisc ni-l oferă Filippo Pigafetta, care scrie în 1595 că în cetățuia lui Sinan Pașa (incluzînd și piața de la nordul curții domnești, care se întindea de-alungul rîpei), se afla și „biserica nouă a Sf. Francisc”²⁷ (cea veche fiind a Sf. Maria din 1417). De asemenea, într-un document din 1607 se menționează locul de casă al unui catolic Jeva Frîncul „din sus de curtea domniei mele, aproape lîngă biserică săsească”²⁸.

Așadar biserică Sf. Francisc de la extremitatea nordică a pieței se afla între proprietăți săsești. La acești sasi „de lîngă apă”, pare a se referi un interesant document din 30 septembrie 1584²⁹. P. D. Bakšić scrie în 1640 că „vecină cu piața” se afla „marea și frumoasa biserică... Sf. Francisc”³⁰. De la același autor — care nu se mai descurcă în privința hramurilor bisericilor catolice tîrgoviștene — aflăm în 1653 că „în jurul bisericii mari” (Sf. Francisc) se construieră „multe case”³¹.

²⁴ Vezi nota 13.

²⁵ Francesco della Valle da Padua, *Una breve naracione della grandezza dell'illmo. Sigr. Conte Alouise Gritti...*, în Nagy Iván, *Emlékiratok Gritti Alajosról, în Magyar Történelmi Tár*, Pesta, 1857, p. 23 sq.

²⁶ *Cronica mănăstirii franciscanilor din Tîrgoviște...*, p. 51.

²⁷ Scrisoarea lui Filippo Pigafetta cancelarului toscan Belizar Vinta, la Andrei Veress, *Campania creștinilor contra lui Sinan Pașa în 1595*, București, 1925, p. 56.

²⁸ *Documente privind Istoria României*, B, XVII, vol. I, p. 256.

²⁹ *D.I.R.*, B, XVI, vol. V, p. 219.

³⁰ Vezi nota 14.

³¹ Vezi nota 8.

Un important indiciu pentru localizarea bisericii Sf. Francisc îl dă Andrea Maria del Chiaro, care scrie în 1718 că „apar pînă astăzi, în spatele bisericii noastre rămășițele unei biserici, cu clopotnița sa, care se spune că a aparținut sașilor catolici”³². Este evident vorba de biserica Sf. Francisc, care se afla deci pe axa est-vest a bisericii Sf. Maria (biserica cu același hram, înălțată pe același loc în 1898 se află ceva mai la nord-est decît cea veche, dar evident, cu aceeași orientare). În sfîrșit, *Cronica mănăstirii franciscanilor din Tîrgoviște* precizează că locașul se afla „la marginea teritoriului mănăstirii noastre, în direcția fluviului «Ialomița, unde — P.C.» se văd încă ruinele anticului templu al sașilor catolici, năbușite astăzi prin bordeiele românilor”³³.

Prin urmare, lîngă piața din nordul curții domnești, pe un ax care ar străbate longitudinal biserica catolică actuală, pe un teren care, pe la mijlocul secolului al XVII-lea s-a umplut de bordeie, trebuie căutate temelile bisericii Sf. Francisc, înălțate de franciscanii observanți în 1525.

Succinta și unica descriere a acestei biserici, din 1640, care ni s-a păstrat de la P. D. Bakšić, corespunde atît acestei datări, cît și sculpturilor arhitecturale existente în prezent la biserica Crețulescu din același oraș. Bakšić afirmă că biserica închinată Sf. Francisc măsura „40 de pași în lungime și 14 în lățime“, că prezenta ferestre mari „în formă de cruce“ și „o clopotniță mare și groasă ca un turn“³⁴. Ferestrele dreptunghiulare, cu menouri „în cruce“, renaștentiste, se întilnesc la goticul tîrziu, în care se încadrează celelalte sculpturi reutilizate la biserica Crețulescu.

Prin urmare în Tîrgoviște au existat două biserici catolice : una a orașenilor sași, din 1417, închinată Sf. Maria, situată pe terenul actualului locaș al „Bărăției“ cu același hram, și alta a franciscanilor, închinată Sf. Francisc, pe care o putem localiza cu aproximație la nord de zidul curții domnești (dincolo de terenul care trebuie să fi fost al pieții), către Fundătura Brașovului. Aceasta din urmă, dispărută în prezent, era împodobită cu frumoasele sculpturi arhitecturale pe care le constatăm la biserica Crețulescu³⁵.

Am văzut că știrile din secolul al XV-lea și începutul celui următor în legătură cu biserica Sf. Maria sînt foarte laconice. În privința etapei de construcție aparținînd curentului franciscan din 1525 ea trebuie explicată prin prezența pe tronul Țării Românești a lui Radu de la Afumați, venit pe tron și menținut cu ajutorul lui Ioan Zapolya, un protector al franciscanilor³⁶.

³² Andrea Maria del Chiaro, *Storia delle moderne rivoluzioni della Valachia*, (ed. N. Iorga), București, 1914, p. 31.

³³ *Cronica mănăstirii franciscanilor din Tîrgoviște...*, p. 51.

³⁴ Vezi nota 14.

³⁵ Pavel Chihaiia, *Monuments gothiques...*, p. 70 și nota 14, p. 78.

³⁶ Idem, *ibidem*, p. 73.

Desigur că luteranismul, pătruns în Transilvania prin 1561³⁷ și în Țara Românească zece ani mai târziu³⁸, a afectat în primul rând biserica mănăstirească, cealaltă, a orașenilor sași fiind preluată de un preot luteran, tot astfel cum s-au petrecut lucrurile și în Cîmpulung. Avînd știri din jurul anului 1580, Giovanni Botero scrie că biserica Sf. Francisc este „ruinată“³⁹, iar Ieronimus Arsegnus⁴⁰ în 1581 că este „distrusă“, dar adaugă că ea „cere puțină întărire“, prin urmare trebuie să înțelegem că, deoarece fusese părăsită, avusese de suferit, dar că zidăria propriu zisă se păstra întreagă. Minoritul Celestin, care vine din Bulgaria (Transilvania fiind în această vreme inaccesibilă catolicilor, după cum am văzut), începe să ridice chiliile în jurul locașului. Aflăm de asemenea că așezarea avea o frumoasă grădină. În această vreme preotul luteran slujea în biserica Sf. Maria, fiind „forțat“ de enoriașii catolici să facă slujba și în ritual catolic (tot astfel cum se petreceau lucrurile și în Cîmpulung).

Genovezul Franco Sivori ne informează că Petru Cercel (iulie 1583—6 aprilie 1585) proteja pe franciscani „care posedau o frumoasă biserică «Sf. Francisc — P.C.» unde se oficia à la romana“⁴¹. În 1585 învățatul Iacob Bongars este găzduit „la frații Sf. Francisc“⁴², ceea ce ne permite să presupunem că lângă biserică fuseseră înălțate și edificii monastice. După cum am văzut, în acest an, revenit pe tron, Mihnea Turcitul, care în 1590 va înălța cunoscutul altar închinat Sf. Matei în biserica mănăstirii din Murano, unde se afla retrasă mătușa sa Marioara Vallarga⁴³, dăruiește mănăstirii franciscane din Tirgoviște domeniul Șotînga⁴⁴. Confuziile care vor urma în legătură cu hramurile celor două biserici catolice din Tirgoviște trebuie privite și prin prizma acestei averi a mănăstirii distruse la sfîrșitul secolului al XVI-lea, care trece asupra celeilalte biserici, închinată Sf. Maria. Aceasta nu aparține decît temporar franciscanilor. Este explicabil așadar că s-a încercat confuzia de hramuri, legîndu-se hrisovul care consemna dania moșiei Șotînga de biserica Sf. Maria, atribuindu-i-se acesteia hramul Sf. Francisc.

La scurt interval după 1581, franciscanii izgonesc pe preotul luteran din biserica Sf. Maria și preiau ambele locașuri⁴⁵. Din scrisoarea lui Filippo Pigafetta din 1595, aflăm că în „biserica nouă a Sf. Francisc“

³⁷ Giovanni Botero, *op. cit.*, p. 30.

³⁸ Relatarea lui Ieronimus Arsegnus din 1581, vezi nota 16.

³⁹ Giovanni Botero, *op. cit.*, p. 73.

⁴⁰ Vezi nota 16.

⁴¹ Relatarea lui Franco Sivori din 1584 la Ștefan Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească*, București, 1944, p. 175.

⁴² *Documente privitoare la istoria românilor*, XI, nr. CCCXVII, p. 190.

⁴³ N. Iorga, *O familie domnească în exil. Moartea lui Petru Vodă*, în „Vatra“, II, (1895), nr. 10, p. 299; vezi și *Documente privitoare la istoria românilor*, XI, nr. DXCV, p. 451.

⁴⁴ Vezi nota 21.

⁴⁵ Vezi nota 22.

(„nouă“ în comparație cu cea din 1417, care aparținea în anul acela tot franciscanilor) „se aflau cîțiva frați călugări“⁴⁶ și că monumentul ar fi rămas întreg. Nu știm însă la ce mănăstire se referă într-o scrisoare din 30 septembrie 1614⁴⁷ voievodul Radu Mihnea (fiul lui Mihnea Turcitul, donatorul moșiei Șotinga), crescut în medii catolice, pe care o trimite episcopului catolic de Sofia, cerindu-i încă patru călugări, în afară de cei doi care se aflau la data aceea în mănăstire. În 1623, trecînd din Moldova la Chiprovăț, Andrea Bogoslavich, notează că în Tîrgoviște mănăstirea de pe lingă biserica închinată Sf. Francisc, este dezafectată („disolato“), din cauza războiului continuu. Se afla în oraș „o altă biserică fără acoperiș“ Sf. Maria, despre care Bogoslavich scrie că „o vreme a fost catedrală“, și că era închinată „Sf. Margherita“⁴⁸. Desigur, acest hram a fost inspirat de legenda soției lui „Negru Vodă“, generată la rîndul ei de cartea lui „Gonzaga și cardinalul Pozmano“⁴⁹ care scrieseră despre o doamnă catolică Margareta din Moldova cu acest nume.

Se pare că în timpul domniei lui Alexandru Iliăș (noiembrie 1627—15 octombrie 1629), cînd se cere scutire de tribut pentru „Damian Frencol și alți cinci oameni, care slujesc la mănăstirea și biserica italiană“⁵⁰ (catolică) este vorba de biserica Sf. Maria, care fusese restaurată.

Războiul aprig dintre Matei Basarab și Vasile Lupu, care are loc în toamna anului 1639, cînd voievodul moldovean, însoțit de tătari, înaintează pînă la apă Ialomiței⁵¹ și pînă în Tîrgoviște, deteriorează ambele locașuri catolice. P. D. Bakšić scrie în 1640⁵² că biserica străveche („antichissima“) a Sf. Maria era să se ruineze (Andrea Bogoslavich o văzuse în 1623 fără acoperiș) dar fusese din nou reparată, după ce, cu un an înainte tătarii, veniți cu moldovenii, făcuseră foc înăuntru și o înegriseră. „Se spune“ continuă Bakšić „că au locuit aici frații franciscani din Ungaria și că au stat dominicanii. În prezent stau minorii conventuali“. Biserica avusese o „mănăstire veche“ — în care mărturisește a fi poposit însuși Bakšić — dar care fusese incendiată, nemai-rămînînd decît „două case“ (două încăperi) pentru „două sau trei persoane“ (Se pare clădirea din fața bisericii „Bărăția“ care se păstrează pînă în prezent). Într-una locuia „secretarul polon al voievodului Matei Basarab cu familia sa“ (este vorba de Ioan Starzawschi⁵³) și în cealaltă preoții catolici. Despre biserica Sf. Francisc, P. D. Bakšić arată că este

⁴⁶ Vezi nota 27.

⁴⁷ Scrisoarea lui Radu Mihnea din 30 septembrie 1614, în *Acta Bulgariae Ecclesiastica...*, XVI, A, p. 15.

⁴⁸ Relatarea lui Andrea Bogoslavich din 1623, la G. Călinescu, *Altre notizie sui missionari catolici...*, p. 328.

⁴⁹ Vezi nota 11.

⁵⁰ Vezi *Le Mandement du Grand Seigneur au Commandant de Tergoviste*, la N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, I, București, 1895, p. 66.

⁵¹ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, partea întii, București, 1942, p. 58.

⁵² Vezi nota 14.

⁵³ Vezi mai departe.

„ruinată“ și că numai zidurile îi rămăseseră în picioare. Unul dintre români „înălțind o biserică într-alt loc, începuse să ridice pietre și material din această biserică“, dar catolicii se plîuseră lui Matei Basarab care oprise să se continue dărîmarea monumentului. Ctitorul ortodox era vornicul Dragomir Crețulescu, căruia voievodul îi dăruise în 1636 terenul pe care se află actuala biserică Crețulescu⁵⁴, rămas în proprietatea acestei familii pînă în secolul trecut⁵⁵.

Cu toate că biserica Sf. Maria fusese renovată în 1640, opt ani mai tîrziu, în 1648, Antonio Franceschi scrie că „mănăstirea este în mare nevoie și sărăcie, iar biserica stă să cadă“; doi călugări erau să-și găsească moartea în dărîmături⁵⁶. În același an, P. D. Bakšić ne informează că locuința călugărilor se afla „vecină cu biserica“ (deci de cealaltă parte a străzii, unde o constatăm și în prezent) în care stătea Provincialul (ținînd de custodia bulgară, rival al Conventualilor⁵⁷) și capelanul soldaților polonezi. Pe lîngă casă se afla o grădină și o vie, în afară de moșia Șotînga, dăruită „din antichitate“ (în realitate din 1585) „de principesa Caterina“ (Ecaterina Salvaresso, mama lui Mihnea Turcitul).

Despre biserica mare Sf. Francisc aflăm că preoții catolici propuseseră lui Matei Basarab să o dărîme pentru a construi o mănăstire lîngă biserica Sf. Maria, dar voievodul nu fusese de acord, spunînd că „dacă strămoșii nu au dărîmat-o, el nu va face acest lucru“. Locașul stătea descoperit și înconjurat de case nou ridicate⁵⁸.

În 1653, același P. D. Bakšić ne dă noi știri despre bisericile catolice țirgoviștene. El scrie despre biserica Sf. Maria că hramul ei nu se găsește notat: „părinții conventuali o numesc Sf. Maria și alții Sf. Francisc... lîngă ea se afla din vechime o mănăstire, acum o casă și o grădină“⁵⁹. Este vorba, așa cum am arătat mai sus, de chiliile în care locuiau în 1521 călugării franciscani⁶⁰ și care nu știm cînd au fost construite.

Dacă Bakšić își mărturisește îndoielile în privința hramurilor celor două biserici catolice din Tirgoviște, P. Gabrielis Mančić le inversează într-o relatare din 1660, am văzut din ce motive. El numește biserica Sf. Francisc „S. Maria Gratiarum“, adăogînd că este un locaș „mare, din care au rămas zidurile, dar fără acoperiș“, iar Sf. Maria „Sf. Francisc“, arsă cu doi ani în urmă (deci în 1658), de către tătarii veniți să înscău-

⁵⁴ Vezi documentul dăruiat în 1636 de către Matei Basarab vornicului Dragomir Crețulescu, la Stoica Nicolaescu, *Documente cu privire la Mateiaș Voievod*, în „Arhivele Olteniei“, XX (1941), nr. 113—118, p. 76—77.

⁵⁵ Pavel Chihaiia, *Monuments gothique...*, nota 13, p. 78.

⁵⁶ Relatarea lui Antonio Franceschi din 1648 la G. Călinescu, *op. cit.*, p. 359.

⁵⁷ Provincialii sau minorii observanți veniți din custodia Bulgariei, erau în conflict cu minorii conventuali ai Congregației din Țara Românească. (Vezi *Cronica mănăstirii franciscanilor din Tirgoviște...*, p. 53).

⁵⁸ Vezi nota 7.

⁵⁹ Vezi nota 8.

⁶⁰ Vezi nota 13.

Fig. 2 — 14 m. — Fragment de piatră de mormint a Sofiei Starzawska, aflată la sfârșitul secolului trecut la biserica catolică Sf. Maria (Desen de Carol Isler, pe la 1870)

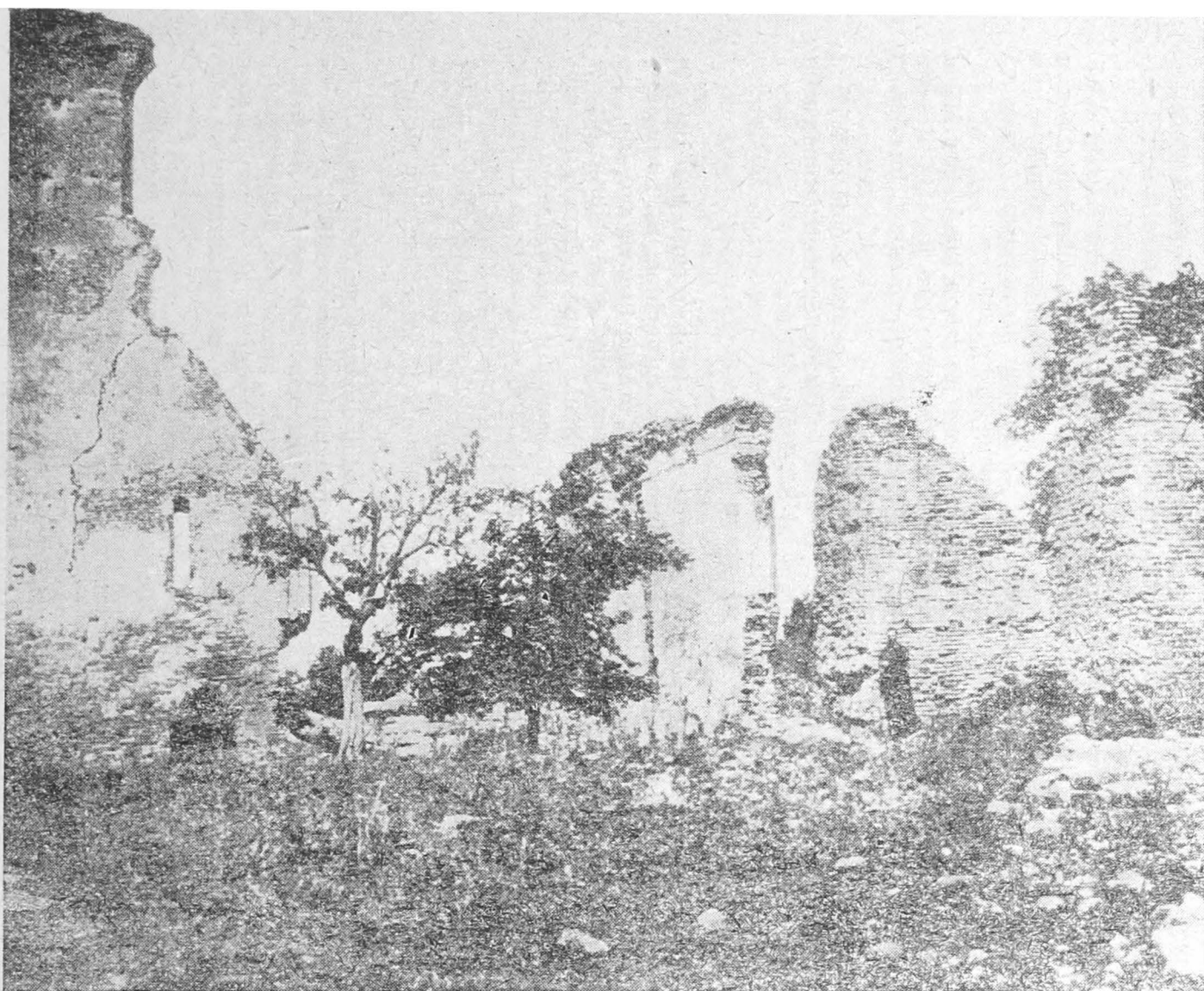

Fig. 1 — 11 m. — Ruinele bisericii catolice Sf. Maria (Bărăția). Fotografie de Carol Popp de Szathmary de la
<https://biblioteca-digitala.ro>

neze pe voievodul Radu Mihnea III. Înainte de această năvală, Constantin Șerban ajutase la construirea edificiilor monastice, care fuseseră distruse, Mančic trebuind să locuiască în „casa vecină“⁶¹.

În 1665 biserica Sf. Maria arsă „pentru a cincea oară“ a fost reparată de Radu Leon (Stridia) (1664—1669), după cum aflăm din *Cronica mănăstirii franciscanilor din Tîrgoviște*⁶². În 1682 locașul rămăsese din nou fără acoperiș⁶³, dar voievodul Constantin Brîncoveanu „restaură biserica și turnul, hărăzindu-i două clopote“⁶⁴, în 1689.

Ultima mărturie despre biserica Sf. Francisc este a lui Andrea Maria del Chiaro, secretarul italian al lui Brîncoveanu, care în 1717 îi vede turnul-clopotniță și o consideră, în mod eronat, „vechea biserică a sașilor“⁶⁵.

În 1737 biserica Sf. Maria fu arsă de turci „pentru a opta oară“⁶⁶ și rămase astfel pînă în 1898 (Fig. 1), cînd fu dărîmată, pentru construcția actualului locaș cu același hram, al Sf. Maria.

Viața bisericilor catolice din Tîrgoviște se inserează în existența importantului oraș de reședință. Primul locaș, cel închinat Sf. Maria, este construit în momentul de ridicare al păturii urbane tîrgoviștene, din care făceau parte și negustorii și meseriașii sași, cînd se stabilește aici și scaunul voievodului succesor, asociat, Mihail. Venirea în 1525 a noii comunități reformate a franciscanilor observanți „care făceau slujba potrivit legilor romane“⁶⁷ este marcată în Tîrgoviște, ca și în Cîmpulung de o importantă etapă de construcții. În Tîrgoviște se înalță biserica Sf. Francisc, care va fi deteriorată în jurul anului 1600 și va rămîne astfel pînă în secolul al XVIII-lea, în vreme ce vechea biserică închinată Sf. Maria va dăinui pînă în 1737, fiind dărîmată în întregime abia în pragul secolului nostru (1898).

Este semnificativ faptul că materialul din care au fost zidite bisericile catolice tîrgoviștene este mult mai puțin costisitor decît cel al locașurilor din Cîmpulung, unde atît biserica orășenilor sași Sf. Iacob cel Mare, cît și cea a mănăstirii „Cloașterului“, aparținînd dominicanilor, erau placate cu piatră. Evident posibilitățile materiale ale orășenilor sași din Cîmpulung, constituiți politic și militar, nu se puteau compara cu cele

⁶¹ Relatarea lui P. Gabriel Mančic (Thomassy) din 1660, în *Acta Bulgariae ecclesiastica...*, CLVI, A, p. 268.

⁶² *Cronica mănăstirii franciscanilor din Tîrgoviște...*, p. 51.

⁶³ Relatarea lui Antonio Angelini din 1682. la G. Călinescu. *Alcuni missionari cattolici italiani*, în „Diplomatarij Italicum“, I. Roma, 1925, p. 133.

⁶⁴ *Cronica mănăstirii franciscanilor din Tîrgoviște...*, p. 51.

⁶⁵ Vezi nota 32.

⁶⁶ *Cronica mănăstirii franciscanilor din Tîrgoviște...* p. 51.

⁶⁷ Francesco della Valle da Padua, *op. cit.*, loc. cit.

ale restrînsei minorităţii⁶⁸ de negustori şi meseriaşi care — foarte probabil cu ajutorul soţiei catolice a lui Mircea cel Bătrîn — au ridicat biserica Sf. Maria. De asemenea veniturile puternicului ordin dominican din secolul al XIV-lea depăşeau cu mult pe cele ale franciscanilor din prima jumătate a secolului al XVI-lea.

„Criza luterană“ din cel de al treilea sfert al secolului al XVI-lea slăbeşte considerabil instituţiile catolicilor din această parte a Europei şi le răreşte rîndurile, mulţi trecînd la luteranism sau ortodoxie⁶⁹. Mănăstirile legate direct de Roma au avut mai mult de suferit, decît bisericile parohiale ale oraşenilor localnici care, deveniţi luterani, au continuat să-şi îngrijească bisericile. Locaşurile deteriorate în a doua jumătate a secolului al XVI-lea nu mai pot fi restaurate, resursele materiale ale călugărilor catolici fiind tot mai restrînse, şi monumente interesante, cum au fost „Cloaşterul“ cîmpulungean sau biserica Sf. Francisc din Tirgoviste au pierit cu totul în secolele următoare. Din fericire, de la aceste două monumente dispărute ni s-au păstrat o serie de profile în piatră care vădesc că ele au cunoscut o etapă comună de construcţie, cea din 1525 a franciscanilor observanţi, cînd acest ordin a restaurat biserica dispărută a „Cloaşterului“ din Cîmpulung şi a înălţat din temelii biserica Sf. Francisc din Tirgoviste. Un fenomen artistic interesant, care merită să fie studiat, este modul în care s-au inspirat cele două locaşuri de cult ortodoxe de la cele două biserici catolice de care ne ocupăm. Ni s-au păstrat suficiente ştiri ca să deducem că vornicul Dragomir Creţulescu a înălţat, prin 1638—1640 biserica închinată Adormirii Maicii Domnului (Creţulescu), cu materiale şi sculpturi arhitecturale de la biserica catolică Sf. Francisc⁷⁰. Tot astfel s-au întîmplat lucrurile şi în Cîmpulung, unde pe temelii unei

⁶⁸ Către sfîrşitul secolului al XVI-lea Giovanni Botero (*op. cit.*, loc. cit.) menţiona în Cîmpulung 900 de familii, din care 40 săseşti; în Tirgoviste o mie de case româneşti şi douăzeci şi două ale saşilor şi ungarilor. Francesco Pastis de Candia (loc. cit.) confirmă aceste cifre, arătînd că în Tirgoviste existau 30 de familii de saşi şi cîţiva raguzani. La jumătatea secolului al XVII-lea, Bonaventura de Campo-franco (la G. Călinescu, *Altre notizie...*, p. 403) menţionează în Cîmpulung 40 de familii de saşi; în 1648 (vezi nota 7) P. D. Bakšić arată că în Tirgoviste trăiau 100 de suflete de catolici din care majoritatea soldaţi polonezi în serviciul voievodului. În 1690 nu mai rămăseseră în Cîmpulung decît zece case de catolici (Pr. Ioan Răuţescu, *Cîmpulung-Muscel, Monografie istorică*, Cîmpulung, 1941, p. 344).

⁶⁹ Pavel Chihaiia, *Monuments romans et gothiques...*, p. 50.

⁷⁰ Cf. idem, *Monuments gothiques...*, unde biserica Adormirii Maicii Domnului (Creţulescu) este greşit identificată cu biserica catolică Sf. Francisc; într-un studiu publicat în 1965, pr. Constantin Nişescu (*Vechi ctitorii tirgovistene*, în „Glasul bisericii“, XXIV (1965), nr. 1—2, p. 146—149) atribuie corect biserica Creţulescu boierilor Creţuleşti, citînd documentul din 1636 dăruit de Matei Basarab vornicului Dragomir Creţulescu, dar o datează la începutul secolului al XVIII-lea, considerînd-o (după V. Drăghiceanu, *Călăuza monumentelor istorice din jud. Dimboviţa*, 1907, p. 20) zidită de „vel logofătul Pirvu Creţulescu cu soţia sa Safta, fiica lui Constantin Bîncoveanu“.

biserici din secolul al XV-lea⁷¹ s-a zidit, curînd după 1648, cu materiale și profile de la „Cloașter“⁷² locașul cu hramul Sf. Gheorghe, păstrat pînă în zilele noastre (cu un pronaos sub un turn-clopotniță adăugat în 1757⁷³).

Constatăm că cele două biserici ortodoxe, înălțate pe la jumătatea secolului al XVII-lea, care refolosesc materiale profilate de la cele două monumente gotice, au fost concepute, atît ca plan, cît și ca elevație, într-un mod diferit decît bisericile ortodoxe construite în Țara Românească. În primul rînd, planul acestor locașuri însumează două elemente puțin obișnuite la bisericile tradițional ortodoxe: ele sînt lipsite de pronaos (existînd numai naosul și altarul), iar absida altarului, în loc să ne apară semicirculară în interior cum este firesc la o boltă în semicalotă), se prezintă poligonal. În elevație remarcăm faptul că ferestrele se termină în arc frînt, sînt gotice, acordîndu-se cu ancadramentul ușii de intrare în naos, chiar cînd ele nu au chenar de piatră, cum este cazul la biserica Crețulescu. Bolta naosului se prezintă în plin cintru (sprijinită de două arcuri dublouri la biserica Crețulescu), fără deschiderea turlei Pantocrator, dar conea altarului ne apare ca cea a bisericilor ortodoxe, ca și cornișa exterioară „în dinți de ferăstrău“

Prin urmare elementele de decorație arhitecturală transportate de la cele două monumente catolice au îndemnat pe meșterii bisericilor ortodoxe Sf. Gheorghe din Cîmpulung și Crețulescu din Tîrgoviște, să modifice atît planul acestor locașuri, cît și aspectul lor exterior, imitînd, în mod evident, monumentele de unde fuseseră transportate sculpturile respective. Ei au considerat desigur că aceste sculpturi aparținînd unor biserici catolice ar distona cu stilul tradițional al bisericilor ortodoxe și atunci au căutat o formulă de compromis care să împace cele două stiluri.

Este semnificativ faptul că la Lerești, în apropierea Cîmpulungului, s-a găsit recent⁷⁴ o biserică ortodoxă, de asemenea fără pronaos, cu ancadramente de fereastră în arc frînt, gotice, ceea ce dovedește o influență mai timpurie a monumentelor gotice asupra celor tradiționale în această regiune. Reținem din aceste modificări stilistice ale unor biserici ortodoxe, că meșterii încercau o formă nouă care să împace cele două stiluri. Este adevărat că această sinteză a fost realizată într-o epocă în care goticul „bastard“ moldovenesc se constată

⁷¹ Un raport al săpăturilor arheologice conduse de tov. Flaminu Mîrțu, la Dorin Popescu, *Săpăturile arheologice din R. S. România în anul 1967* în „Studii și cercetări de istorie veche“, tomul 19, nr. 4, 1968, p. 694.

⁷² Pavel Chihaiia, *Monuments romans et gothiques...*, p. 43.

⁷³ Idem, *Monuments gothiques...*, p. 67.

⁷⁴ Flaminu Mîrțu, *Biserica necunoscută din secolul al XV-lea descoperită la Lerești-Muscel*, în „Biserica ortodoxă română“, LXXXVI (1968), nr. 3—5, p. 446—454.

tot mai frecvent în Țara Românească. Nu este întîmplător așadar că cele două biserici din Cîmpulung și Tîrgoviște, inspirate de locașuri de cult locale, apar în epoca înnoitoare și creatoare de noi forme stilistice a lui Matei Basarab.

În interesanta *Cronică a mănăstirii franciscanilor din Tîrgoviște* se găsesc transcrișe și inscripțiile a două pietre de mormînt aflate în sanctuarul bisericii Sf. Maria. Cea mai recentă, din 10 septembrie 1711, pomenea numele lui Bartolomeu Ferrati și Agnessei Kalnoki. Cealaltă, din 7 martie 1647, încastrată „în partea unde se citește evanghelia“, deci la nord de altar, purta inscripția, pe care editorul *Cronicii*, B. P. Hașdeu o traduce astfel : „Generoasa și prea pioasa matroană Sofia Borkic Starzawska a generosului domn Ion Oksza Cisarzewski [sic!] de Pojana Sereni... regelui Poloniei secretar, iar acum al ilustrisimului principe al Țării Românești, Matei Basarab intim notar, femeie legitimă, prin timpuriul destin strămutată în aceste părți ale Țării Românești dete duhul său lui Dumnezeu, iar rămășițele mortale odihnesc în acest mormînt, în 7 martie anul Domnului 1647, în etate de 50, liniștească-se în pace“.⁷⁵

Desigur că atunci cînd a publicat *Cronica mănăstirii franciscanilor din Tîrgoviște* B. P. Hașdeu ignora faptul că numai cu patru ani mai devreme, în 1861, neobositul cercetător I. Pappazoglu, într-una din „excursiile arheologice“, descoperise partea superioară a pietrei de mormînt a Sofiei Starzawska și hotărîse ca ea să fie desenată de pictorul care îl însoțea, Carol Isler, și care avea misiunea să fixeze pe un carnet de schițe (așa cum ar proceda în prezent un fotograf), monumentele considerate mai interesante de conducătorul expediției. (Fig. 2). Lîngă imaginea fragmentului Pappazoglu notează „Piatră mormîntală ce se află la Bărăția ruînată din Tîrgoviște“, iar pe o altă filă, unde se afla desenată piatra funerară din 1727 a cărturarului francez de Fontana, el scrie, desigur dintr-o inadvertență, referindu-se tot la imaginea precedentă : „De la ruinele Bărăției din Tîrgoviște. (Fig. 3). Piatra mormîntală a unui ambasador polonez [sic !] ce a fost acreditat pe lîngă curtea lui Matei Voievod Basarab din Tîrgoviște“⁷⁶.

Este ciudat că, un sfert de secol mai tîrziu, fragmentul văzut de Pappazoglu, Isler și Iorga între anii 1861 și 1905 dispare, apărînd în schimb partea inferioară a pietrei de mormînt, a cărei inscripție o publică V. Drăghiceanu⁷⁷.

⁷⁵ *Cronica mănăstirii franciscanilor din Tîrgoviște...*, p. 49.

⁷⁶ Bibl. Acad. R. S. România, Secția Stampe, I/10 (Carnetul de schițe a lui Carol Isler).

⁷⁷ N. Iorga, *Studii și documente...*, X (1905), p. 278, V. Drăghiceanu, *Secretarul polon al lui Matei Basarab*, în „B.C.M.I.“, XXIV (1931), p. 42.

Prin urmare piatra de mormint încastrată în 1647 la nordul altarului bisericii Sf. Maria, s-a aflat întreagă pînă în anul 1761. Înainte de 1861 ea s-a rupt în două, partea superioară fiind vizibilă între 1861 și 1905, iar cea inferioară în 1931. În prezent ambele fragmente au dispărut.

Cine a fost acest Ioan Starzawski „secretar intim“ al lui Matei Basarab, care în 1647 depășea desigur vîrsta de 50 de ani a soției sale? El nu apare în izvoarele interne, de pildă în cronica lui Matei Basarab, scrisă în 1653 și preluată atît de *Letopisețul cantacuzinesc*, cît și de *Cronica Bălenilor*, deoarece nu a jucat vreun rol în politica din interior a voievodului, ci numai în relațiile cancelariei domnești cu țările străine. Deși nobil, Starzawski nu făcea parte din boierimea țării, deci nu putea avea vreun cuvînt în legătură cu rosturile dinlăuntru ale Țării Românești, dar voievodul îi folosea experiența vîrstei și mai ales a rangului de fost secretar al regelui Poloniei, pentru raporturile sale cu capetele încoronate ale altor țări.

Importanța lui Ioan Starzawski la curtea lui Matei Basarab nu a putut fi trecută cu vederea de către străinii care au vizitat pe voievod și datorită notațiilor lor, precum și a unor însemnări de cheltuieli contemporane, putem să schițăm un fugar dar substanțial contur al acestui colaborator al domnului muntean.

În *Socotelile orașului Cluj* găsim trei mențiuni în legătură cu Ioan Starzawski. Primele două, din anul 1637, consemnează la 5 august că „A sosit de la Alba Iulia cu „salvus conductus“ Ioannes Starefsczj [sic !] solul regelui din Polonia (cu zece persoane), care a fost în solie la voievodul Matei din Muntenia și se reîntoarce în Polonia. A stat aici și în 13 august“, iar la 16 decembrie că „A venit din Muntenia Ioannes Starenfsczj, solul regelui din Polonia cu 10 persoane“. ⁷⁸

Prin urmare, la 5 august și 16 decembrie 1637 Ioan Starzawski merge în solie din partea regelui Poloniei Vladislav VII (1632—1648) la Matei Basarab, însoțit de o ceată demnă de rangul său. Probabil că, mulțumit de aceste tratative pe care le intermediază solul polon și de care se achită cu conștiinciozitate, Matei Basarab îl numește mai întii secretar apoi „notar intim“ al său. Într-adevăr, la 2 februarie 1638, deci la mai puțin de două luni de cînd fusese trecut în registre ca sol al regelui Vladislav VII, *Socotelile orașului Cluj* menționează că s-au dat „Lui Pan Sztarasofskij, solul voievodului Matei, și celor 5 însoțitori m.b. în cele două zile fl(orini) 2d.65. S-a dus pe la Dej“ ⁷⁹.

De data aceasta Starzawski mergea în Polonia ca sol al voievodului Matei Basarab, dar nu știm dacă îi fusese încredințată o misiune oficială sau se reîntorcea în patria sa pentru soluționarea unor pro-

⁷⁸ St. Meteș, *Domni și boieri din țările române în orașul Cluj și românii din Cluj*, București, 1935, p. 60.

⁷⁹ Idem, *ibidem*, p. 61.

bleme personale. Oricum, este cazul să ne întrebăm care a fost obiectul unor tratative atât de asidue între voievodul muntean și regele Poloniei în cea de a doua jumătate a anului 1637 ?

Știm că la 17 septembrie 1635, Gheorghe Rákoczy, principele Transilvaniei, scria despre Vasile Lupu, voievodul Moldovei, că este „de mare îngînfare“, dînd de înțeles că o înlăturare din scaun a acestuia i-ar fi fost pe plac. De acord cu Matei Basarab, Gheorghe Rákoczy îngăduie în 1637 pretendentului Ioan Movilă, fratele lui Gavril, fostul domn, ca pornind din Ardeal să ocupe tronul Moldovei, care aparținuse o bună bucată de vreme Movileștilor. Desigur că în aceste planuri era prevăzută și o colaborare a Poloniei, unde această familie avea relații foarte strînse și vechi legături. (Nu întimplător Vasile Lupu puse să se ardă posesiunile de la hotar ale lui Potocki, ginerele Movileștilor).

În toamna lui 1637 Vasile Lupu se îndreaptă cu oastea spre Țara Românească — după ce ajută turcilor la Cetatea Albă să facă ordine în treburile tătarilor din Bugeac — și ajunse pînă la Gherghița, cu scopul de a așeza pe tronul țării pe fiul său Ioan. Matei își stabilise tabăra la gura Teleajenului și trimisese după ajutor la Rákoczy. Ulterior, Vasile Lupu socoti că este mai prudent să se retragă, și Matei Basarab, urmărindu-l îndeaproape, merse cu ai săi „pînă la Putna“.

Din schițarea acestor evenimente din anul 1637⁸⁰ putem deduce în ce constau tratativele dintre Vladislav VII și Matei Basarab, intermediate de solul Ioan Starzawski. Desigur că aceste tratative erau purtate în legătură cu adversitatea care se conturase între Vasile Lupu și Matei Basarab și cu pretențiile la tron ale Movileștilor, pe care voievodul muntean avea tot interesul să le încurajeze.

Trei ani după ce Ioan Starzawski este menționat ca sol al lui Matei Basarab în *Socotelile orașului Cluj*, un sol polonez Wojcieck Miaškowski îl pomenește în jurnalul său de călătorie. El notează în ziua de 25 martie 1640 următoarele : „...„la București am găsit pe Starzawski [pentru intîia oară acest nume apare scris corect — P.C.] trimis de domn de la Tirgoviște. Mi-a dat scrisori și mi-a urat bun sosit, împreună cu logofătul și cu Ghiorma căpitanul“⁸¹. Secretarul lui Wojcieck Miaškowski — notează, la rîndul său, în dreptul zilei de 24 martie : „După terminarea serviciului divin luarăm masa, la care solul < Wojcieck Miaškowski — P.C. > a avut ca oaspeți patru boieri ai domnului : căpitanul, logofătul, cumnat al domnului [Udriște Năsturel din Herești, logofăt al doilea — nota editorului P. P. Panaitescu] clucerul [mare clucer era Dragomir — P.P.P.] și părintele Starzński, pisar al domnului“.⁸²

⁸⁰ După Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, partea întii, București, 1942, p. 87—88.

⁸¹ P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 40.

⁸² Idem, *Ibidem*, p. 51.

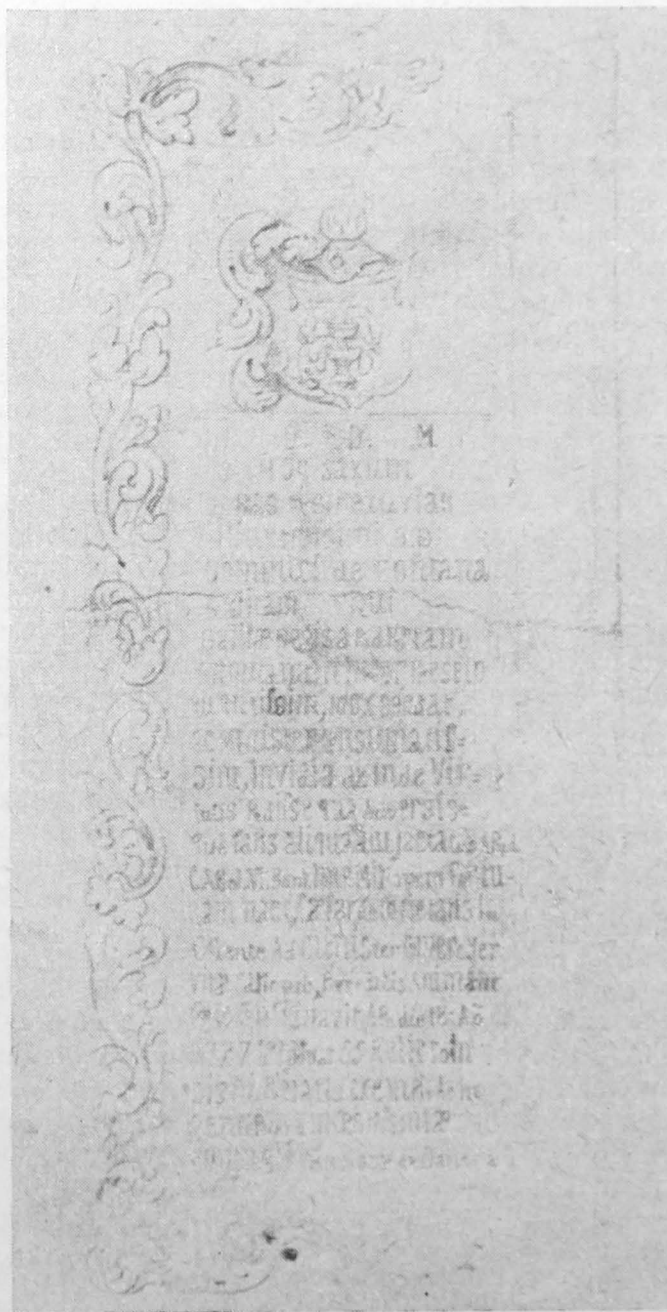

Fig. 3 — Piatra de mormint a lui Dominic de Fontana (1727) de la biserica catolică Sf. Maria (Desen de Carol Isler pe la 1870)

Desigur că secretarul solului polon face o serie de confuzii. Starzawski, căruia nu îi scrie corect numele, nu era preot, fiind căsătorit, și nici „pisar“, ci secretar sau „notar intim“, după cum am văzut. Solul în-suși care îl numește simplu „Starzawski“ nu și-ar fi permis o astfel de ireverență dacă acesta ar fi avut vreun rang eclesiastic.

Este posibil însă ca confuzia secretarului solului polon să fi fost favorizată de discuția celor patru convivi, solul polon, Ghiorma căpitanul, Udriște Năsturel, marele clucer Dragomir și Ion Starzawski, în care ultimul va fi discutat chestiuni de dogmatică.

Oricum, această întâlnire între intelectuali ai epocii, de formații atât de diferite, este revelatorie pentru descifrarea unor sensuri ale culturii din epoca lui Matei Basarab. Să nu uităm că Udriște Năsturel, cărturar deschis ideilor vremii sale și un spirit avântat, traduce în limba slavonă *De imitatione Christi* a lui Thomas a Kempis, care se tipărește la mănăstirea Dealul în 1647. În prefața adresată mitropolitului Varlaam, Udriște Năsturel declară că „a căpătat... multă dragoste“ pentru „limba rîmlească sau latinească nouă vădit înrudită“ și că a fost „împins și încurajat de influența iubirii... pentru aceste două limbi, adică slavona și latina“⁸³. Dialogul cu cei doi cărturari polonezi, formați desigur în mediile de cultură pe care le cunoscuse și cronicarul moldovean Grigore Ureche, care are o laudă asemănătoare pentru limba latină, a fost desigur interesantă pentru Udriște Năsturel, eminentă personalitate care își așteaptă încă monografia.

În același an, 1640, luna august, P. D. Bakšić, vizitînd biserica Sf. Maria, observă că peste drum de acest monument, existau numai două camere, pentru două sau cel mult trei persoane : „într-una stă polonezul secretar al principelui cu familia sa“, continuă Bakšić „dar, deși este catolic, dă mare bătaie de cap bieților preoți și nu i se poate spune nimic, deoarece așa vrea principele“⁸⁴.

Din această dispută pe care o înregistrează Bakšić, deducem unele ne-cazuri ale secretarului polon și, totodată, protecția de care se bucura la curtea voievodului. În 1648 camera pe care o ocupa Starzawski aparține „preotului capelan al soldaților polonezi“ după cum aflăm dintr-o relatare din acest an⁸⁵ dar nu știm dacă mutarea diplomatului s-a datorat morții soției sale din 1647 sau altui eveniment. De fapt, ultima știre despre el fiind destăinuită tocmai de piatra de mormînt a Sofiei Starzawska din 1647, nu putem preciza dacă mutarea s-a făcut în alt imobil sau însemna reîntoarcerea definitivă în Polonia.

Oricum, vreme de zece ani el a slujit cu credință pe Matei Basarab. Cu prilejul unei recepții care are loc la curtea voievodală la 12 octombrie 1644, episcopul Bandinus subliniază că „secretarul catolic interpret de limbă latină și polonă, stă lîngă principe“. El consemnează în con-

⁸³ Acad. R. S. România, *Istoria literaturii române*, I, București, 1964, p. 374.

⁸⁴ Vezi nota 14.

⁸⁵ Vezi nota 7.

tinuare că „ieșiți din palatul prea ilustrului principe și abia intrați la gazda noastră, iată că secretarul polon al principelui vine în urma noastră. Acest secretar era catolic și foarte atașat de biserica aceasta”⁸⁶.

Ioan Starzawski nu a fost singurul polonez de la curtea lui Matei Basarab. Izvoarele ne relevă numele căpitanilor Gheorghe Kolzinski și Ioan Kosakowskij, ultimul apărînd într-un raport din 28 martie 1653 drept „capitaneus militum aequi. Polo.”. Primul, căsătorit cu o româncă și la care face aluzie episcopul Bakšić într-o relatare din 1653⁸⁷ — își îngroapă fiica în 1654 în biserica ortodoxă Sf. Nicolae din Tîrgoviște⁸⁸, punîndu-i deasupra o piatră sculptată de Elias Nicolai. Oricum marele număr al polonezilor din Tîrgoviște a legitimat numirea unui paroh de limbă polonă, ale cărui relații cu franciscanii din Bulgaria nu erau tocmai armonioase.

Din cele cîteva știri în legătură cu secretarul polon al lui Matei Basarab și care se opresc în 1647, putem deduce unele aspecte inedite de la curtea voievodului Țării Românești. Matei Basarab nu a fost numai un domn pravoslavnic și păstrător de datini, cum pare a reieși din documentele interne și din îmbelșugatele relatări ale lui Paul de Alep⁸⁹. Cancelaria sa, precum și mediul de cultură din jurul curții a avut o prezență activă în lumea contemporană. În general activitatea externă a acestui voievod nu a fost suficient pusă în valoare, considerațiile limitîndu-se aproape exclusiv la raporturile lui cu Vasile Lupu. Matei Basarab însumează dualitatea unui voievod păstrător de tradiții și unui spirit deschis ideilor innoitoare. El înalță biserici în spiritul tradițional răsăritean, dar își comandă pietrele de mormînt sculptorului sibian Elias Nicolai, care le lucrează în stilul renașterii tîrzii transilvănene⁹⁰, așternîndu-le inscripții — care aparțin desigur lui Udriște Năsturel, cea mai fidelă oglindă a acestei epoci — în limbile slavă și latină.

Relațiile politice și culturale ale lui Matei Basarab cu Ardealul, cu Polonia, cu lumea latină a Europei vor favoriza pătrunderea Renașterii în Țara Românească, primenind fondul cultural tradițional și prăgînd înflorirea epocii brincovenеști.

⁸⁶ Vezi nota 11.

⁸⁷ Vezi nota 8.

⁹⁰ Pavel Chihaija, *Date noi cu privire la pietrele de mormînt ale lui Matei*

⁸⁸ Vezi Stelian și George Metzulescu, *Piatra de mormînt a fiicei căpitanului Gheorghe Kolzinski*, în *Biserica Ortodoxă*, LXXVI (1958), nr. 9, p. 860.

⁸⁹ Paul de Alep, *The travels of Macarius, patriarch of Antioch* (ed. P. C. Relfour), Londra, 1836, vol. II, passim.

Basarab și ale familiei sale, în „S. C. I. A.”, seria artă plastică, tom. 11, nr. 1, 1964; idem, *Elias Nikolai als Bildhauer der rumänischen Wojewoden*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, Band 8 (1965), nr. 2.

MONUMENTS GOTHIQUES DE TÎRGOVIȘTE

En étudiant les monuments gothiques de l'ancienne ville de Tîrgoviște, l'auteur conclut qu'il y a eu en cette ville deux églises catholiques, l'une consacrée à la Vierge Marie, construite en 1417 par la minorité des marchands et des artisans saxons, qui a duré jusqu'en 1898, lorsqu'elle a été remplacée par l'actuelle église, ayant le même vocable ; l'autre, sous le vocable de Saint François, érigée en 1525, détériorée à la fin du XVIe siècle et disparue au XVIIIe siècle. Des matériaux et des profils en pierre provenant de l'église Saint François, située entre la cour voïvodale et l'impasse de Brașov, ont été réutilisés pour l'église orthodoxe Crețulescu, fondation des boyards Crețulescu, qui l'ont érigée en 1638—1640.

Une pierre funéraire de l'église catholique Sainte Marie, a appartenu à la femme de Jean Starzawski, „secrétaire intime“ du voïvode Matei Basarab, personnage important de l'époque, dont l'existence à la cour du voïvode valaque a été consignée par de nombreux voyageurs étrangers.